

**1945-1950 YILLARDA O‘ZBEKISTON SSRDA IJTIMOIIY HAYOT,
MAKTAB TA’LIM TIZIMIDAGI MUAMMO VA ZIDDIYATLAR
(XORAZM VILOYATI MISOLIDA)**

Allaberganov Ollabergan Arslanbekovich

Ma’mun universiteti o‘qituvchisi

E-mail. allaberganov_ollabergan@mail.ru

UO‘K 902.2(575.171). <https://orcid.org/0009-0002-8596-0926>

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif tomonidan Sovet davrida ya’ni 1945-1950-yillar oralig’ida O‘zbekistonning ijtimoiy hayotida jumladan, maktab ta’lim tizimida yuzaga kelgan muammolar va ziddiyatlar Xorazm viloyati misolida yoritilgan. Shuningdek, Xorazm viloyatda urushdan keyingi dastlabki yillarda maktablardagi axvol, o‘zgarishlar, maktab ta’lim tizimidagi yutuq va kamchiliklar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston SSR, Xorazm, ta’lim tizimi, ijtimoiy ta’minot, qishloq, kolhoz, maktab, shahar, sinf, o‘qituvchi, o‘quvchilar, sifatsiz ta’lim.

Аннотация. В данной статье автором освещены проблемы и противоречия, возникшие в общественной жизни Узбекистана в советский период, то есть в период с 1945 по 1950 годы, в том числе в системе школьного образования на примере Хорезмской области. Также проанализированы состояние школ, изменения в первые послевоенные годы в Хорезмской области, достижения и недостатки в системе школьного образования.

Ключевые слова: Узбекская ССР, Хорезм, система образования, социальное обеспечение, село, колхоз, школа, город, класс, учитель, учащиеся, низкокачественное образование.

Abstract. In this article, the author covered the problems and conflicts that arose in the social life of Uzbekistan during the Soviet period between 1945 and 1950, including in the school education system, on the example of the Khorezm region. Khwarazm also analyzes the ahvol, changes in schools, achievements and shortcomings in the school education system in the first years after the war in the province.

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 12. December 2024

Key words: Uzbekistan SSR, Khorezm, education system, social security, village, collective farm, school, city, class, teacher, students, low-quality education.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Ma'lumki, Ikkinchi jahon urushidan keyingi dastlabki yillarda O'zbekiston SSRning Xorazm viloyatida aholisining ijtimoiy-iqtisodiy turmush darajasi birmuncha og'ir ahvolga tushib qolgan edi. Chunki, hududda urush oqibatida yuzaga kelgan vaziyat tufayli mehnatga yaroqli aholi soni keskin kamayib ketganligi sababli, urushdan so'ng xalq xo'jaligini tiklash ishlari asosan ayollar, keksalar va yoshlar zimmasiga tushgan edi. Bu davrda Xorazm viloyati maktab ta'lim tizimi ham juda zaif holatdaligi, shuningdek, 1945-1950-yillarda maktab ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarning yetishmovchiligi, ta'lim sifatining past bo'lganligi ko'zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

(ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / LITERATURE REVIEW)

1945-1950-yillarda Xorazm viloyatidagi maktab ta'lim tizimidagi muammo va ziddiyatlar alohida mavzu sifatida nihoyatda kam o'rganilgan bo'lib. Sovet davriga oid “O'zbekiston SSR tarixi”[1], mustaqillik yillarida yaratilgan asarlar va tadqiqotlarda, jumladan, M.Matniyozovning “Xorazm tarixi”[2], Q.Rajabov mas'ul muharrirligida chop etilgan “O'zbekiston SSR rahbariyatining ijtimoiy va siyosiy faoliyati (1945-1983-yillar)”[3] nomli kitoblarda XX asrning 40-50-yillarida Xorazm viloyatida maktab ta'lim tizimidagi mavjud muammo va ziddiyatlari qisman bayon qilingan. Shuningdek, o'rganilayotgan davrga oid gazeta, jurnal va arxiv materiallari tadqiqotning manbaviy asosi bo'lib xizmat qildi. 1945 – 1950 yillarda O'zbekiston aholisining ijtimoiy hayoti, maktab ta'lim tizimidagi muammo va ziddiyatlar ko'rib chiqilayotgan Xorazm viloyati misolida alohida mavzuga oid mavjud manbalarni o'rganish, jumladan ushbu maqolani asoslash jarayonida sinxron usul, qiyosiy tarixiy usul, tarkibiy tahlil kabi usullardan[4] foydalanildi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

1945-1950-yillarda sovet hukumati O'zbekiston SSRda jumladan, Xorazm viloyati ijtimoiy hayotini va ta'lim tizimini yaxshilash chora-tadbirlarini ko'rmadi, balki asosiy e'tiborni viloyat qishloq xo'jaligi moddiy texnik bazasini yaxshilash, paxta

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 12. December 2024

xomashyosini yetishtirishni urushdan oldingi darajaga ko‘tarishga qaratdi. Buning uchun hukumatning bir qator qaror va farmonlari qabul qilindi. Jumladan, 1946-yil 30-avgustda O‘zbekiston SSR Oliy Kengashining VIII-sessiyasida ”Respublika xalq xo‘jaligini tiklash va rivojlantirishning 4-besh yillik (1946-1950) rejasi” ma’qullandi[5]. O‘sha yili bo‘lib o‘tgan Xorazm viloyati mehnatkashlar Kengashining XV-sessiyasida viloyat bo‘yicha sanoat va qishloq xo‘jaligini tiklash va rivojlantirishning aniq vazifalari belgilab olindi[6]. Ammo bu vazifalarni bajaruvchi asosiy ishchi kuchi yuqorida takidlanganidek ayollar, keksalar va bolalar bo‘lib qoldi. Buning natijasida ta’lim tizimi keskin izdan chiqib ketdi.

Ittifoq hukumatining Xalq ta’lim tizimini yaxshilash borasida bir qator qonun hujjatlari qabul qilinishiga qaramasdan oradan ko‘p vaqt o‘tmay qonun hujjatlari o‘z kuchini yo‘qotdi. Bunga misol qilib, SSSR Xalq Komissarlar Soveti mahalliy Sovet xodimlarining iltimosi bilan Xorazm viloyati o‘lka ijroiya komitetlari va Respublikalarning xalq komissarlar Sovetlariga qishloq joylaridagi o‘rta va to‘liqsiz o‘rta maktablarning 5-9-sinflardagi mashg‘ulotlar boshlanish vaqtini 1945-yil 1-oktabrgacha kechiktirishga ruhsat berildi[7]. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad ishchi kuchi yetishmasligi sababli maktab o‘quvchilarini paxta dalalaridagi ishlarga jalb qilish bo‘lgan.

1946-yildan O‘zbekiston SSR Ministrlar Soveti topshirig‘iga binoan “Shaharda ham, qishloqda ham bolalarni yetti yoshdan boshlab majburiy tartibda yoppasiga o‘qitilishini taminlash” borasida bir qator ishlar amalga oshirildi. 1946-1947- yillarda Xorazm viloyatida maktab yoshida bo‘lgan 9000 ta bolani maktabga to‘la jalb qilish o‘qitish va tarbiyalash muhim va ma’suliyatli vazifa qilib qo‘yildi. Bu vazifani bajarish uchun maorif organlari, mahalliy partiyalar, sovet tashkilotlarining rahbarlari mas’ul qilib belgilandi. Tuman maorif bo‘limlari va maktab direktorlari birinchi sinfdan o‘qish va o‘qitish ishlari ustidan qattiq nazorat qilishlari, pedkabinet metadislari ham bu sinf o‘qituvchilariga metodik yordamlar uyushtirib turushlari kerakligi takidlandi. Ammo o‘tgan o‘quv yilida 1945-1946-o‘quv yilida bu sohada ishlar yomon bo‘lganligi, teshkiruvlar natijasida birinchi sinfda o‘qish sifati juda past bo‘lganligi, deyarli hamma o‘qituvchilar noto‘g‘ri (harf metodlari bilan) savod o‘rgatgani Xiva shahridagi maktablar tekshirilganda 8 ta birinchi sinfda 194 nafar o‘quvchining faqat 5 tasi tuzukiroq o‘qiydigan bo‘lib qolganlari esa savodsizligicha qolgan. Shovot, Hazorasp tumanlaridagi maktablarda birinchi sinf o‘quvchilarining hammasi to‘liq savod

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 12. December 2024

chiqarmaganligi, 1945-1946-o'quv yilida viloyatdagi birinchi sinfda o'qigan 11561 nafar o'quvchilardan 5332 nafari sinfdan sinfga ko'chirilgan xolos[8]. Buning asosiy sababi maktab ta'limi uchun pedagog kadrlar yetishmasligi, kadrlar salohiyatining pastligidir.

1946-yilda yoz mavsumida Pioner lagerlarni ishini yaxshilash borasida ham bir qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, bu davrda viloyatda 10 ta pioner lager, 14 ta sog'lomlashtirish maydonchasi, 4 ta bolalar uylar va dachalari ochildi. Biroq, bolalarni dam olishini yaxshi uyushtira olmagan lager va bolalar maydonchalari ham mavjud edi. Xivadagi bolalar uyi lageri sog'lomlashtirish kompaniyasida mutlaqo tayyorgarliksiz kirishdi, lager binosi tamirlanmagan bo'lib, yangilash uchun imkoniyat bo'lishiga qaramasdan bolalar eskirgan to'shaklarda yotishga majbur bo'lganlar. Gurlan tumanidagi 1-sonli bolalar uyida axvol bundan ham yomon bo'lib, bolalarning yozgi dam olishini tashkil qilishni o'rniga ularni lagerning yordamchi xo'jaligida ertadan kechgacha ishlatganlar. Ustiga-ustak ovqatlanish sifati yomon bo'lgan lagerlarda 48 nafar bola bo'lgan xolda lager ombor mudirasi tamonidan 57 nafar bolaga oziq –ovqat va non berildi deb hujjat rasmiylashtirish xolatlari bo'lgan. Bunday voqealar boshqa tumanlarning pioner lagerlarida ham uchrab turgan[9].

Xorazm viloyatida 1947-1948-o'quv yili boshida maktablarda 55711 nafar bola ta'lim olgan bo'lsa, o'quv yilining oxiriga kelib, 3203 nafar o'quvchi maktablardan ketib qolgan. O'quv yilining oxirida maktablarda qolgan 52508 nafar o'quvchidan 12651 tasi sinfdan sinfga o'ta olmagan. Achinarli jihati 8-10- sinflarda o'qishi lozim bo'lgan bolalarni 62,3 foizi maktablarga tortilgan xolos. Jumladan, Yangiariq tumanida 34,5 foiz, Shavot tumanida 47 foiz, Xonqa tumanida 55 foiz bolalar 8-10-sinflarga tortilmay qolib ketgan[10]. Xorazm viloyatida 1947-1948-o'quv yilida o'quvchilar orasida maktabni tashlab ketib qolish xolatlari ham ko'payib qolgan. Jumladan, Urganch tumanida 350 nafar, Mang'it tumanida 439 nafar bolalar maktabni tashlab ketib qolgan. Bu hududlarda o'qish ishlari sifati juda past bo'lib, birgina Xiva tumani maktablarida 4 va 5-sinf o'quvchilarning darsni o'zlashtirish 58 foizni tashkil qilgan xolos. Yangiariq tumani “Kirov”, “Qizil O'zbekiston” va “Lenin yo'li” maktablarida o'quvchilarning o'zlashtirishi 50 foizni tashkil qilgan. Urganch tumanidagi “Stalin yo'li” nomli maktabda jami 314 nafar o'quvchi bo'lib, shulardan 104 nafari sinfdan sinfga ko'cha olmagan va o'z sinfida qolib ketgan. Shunindek, Urganch tumanidagi M. Gorkiy nomli maktabning 1-sinfida 27 nafar o'quvchi ta'lim olgan bo'lsa ularning

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 12. December 2024

barchasi 2-sinfga o'ta olmay o'z sinfida qolib ketgan[11]. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifati juda past bo'lganligini ko'rsatadi.

1948-yilga kelib Xorazm viloyatidagi shaharlarda jumladam, Xiva shahrida 4 ta yetti yillik va 2 ta o'rta maktab bo'lib 1947-1948- o'quv yilida jami shahar 69 ta sinf va 2174 nafar o'quvchi ta'lim olgan, davomat 94.4 foiz o'zlashtirish ko'rsatkichi esa 80.6 foizni tashkil qilgan. 1948-1949-o'quv yilda Xiva shahrida 72 ta sinf va 2210 nafar o'quvchi ta'lim olgan bo'lib, achinarlisi 619 nafar o'quvchi o'zlashtirish ko'rsatkichi past hisoblanib, ta'lim sifati 71.2 foizni tashkil qilgan. Bu esa o'z navbatida Xorazm viloyati xalq maorifi xodimlarining o'zlariga yuklatilgan ma'suliyatli vazifalarni yetarlicha bajarmaganligini ko'rsatadi[12]. Xiva shahridagi 3-sonli bolalar uyida ham ta'lim tarbiya jarayoni yaxshi tashkil qilinmagan, sharoitlar yaxshi emas. Jumladan, 3-sonli bolalar uyida bolalar uchun zarur bo'lgan asbob uskunalar mavjud bo'lmagan. Natijada 1 koykada 2 bola yotgan, bolalar bitta idishda ham choy ham ovqat yeyishga majbur bo'lganlar [13].

Yuqoridagi kabi maktab ta'limi tizmidagi muammoli jarayonlar, O'zbekiston SSRning faqatgina Xorazm viloyatidagina emas balki respublikaning boshqa hududlarida ham ro'y berganligi sababli, hukumat 1950-yil 22-avgustda № 1504-sonli qaror qabul qildi. Qarorga binoan, maktab o'quvchilarini ta'lim jarayoniga jalb qilinishi huquqiy nuqtaiy nazardan asoslab berilgan. Maktablar uchun moddiy texnik bazalarni ta'minlanishi ham nazarda tutilgan edi[14].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Viloyat qishloqlarida g'oz parvarishining yuqori surati va sifatini ta'minlashda o'quvchi yoshlar mehnati alohida ahamiyatga ega edi. Chunki ular kolxoz ishlab chiqarishining asosiy kuchlaridan biri hisoblangan. Biroq, Xorazm viloyati ta'lim tizmidagi bu kabi muammolarning asosiy sababi Sovet hokimiyati rahbarlari ishlab chiqarishda va qishloq xo'jaligi ishlarida ishlayotgan yoshlarning ta'lim olishiga yetarli e'tibor bermayotganligida, beparvoligi natijasida qishloq hududlaridagi yoshlarni maktabda o'qish va o'qitish ishlari juda yomon axvolga tashlab qo'yilgan edi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSIONS)

Xulosa qilib aytganda, o'rganilayotgan davrda viloyatning shahar tumanlarida ko'pgina qishloqlaridagi maktablarda o'qituvchi kadrlarning yetishmasligi, ustiga ustak mamlakat iqtisodiy hayotida ham asosiy ishchi kuchi maktab o'quvchilari ekanligi makab ta'lim tizmini juda yomon axvolga tushushiga olib keldi. Natijada

maktablarda ta’lim sifati keskin pasaydi. O’quvchilar o’rtasida maktablarni tashlab ketish xolatlari kuchaydi. Hukumat rahbarlari tomonidan ta’lim tizimiga qaratilgan islohotlarda kamchiliklar va e’tiborsizlik ko’p bo’lganligi sababli maktablarning moddiy texnik bazasi achinarli axvolga tushib qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Ўзбекистон ССР тарихи. 4-жилд.-Т.:“Фан”, 1971. 217-218-б.
2. Матниёзов М. Хоразм тарихи.2-жилд.-Урганч.:1997. 173-б.
3. Ражабов Қ. Ўзбекистон ССР раҳбариятининг ижтимоий ва сиёсий фаолияти (1945 - 1983 йиллар).-Т.: “Фан”, 2020.
4. Шадманова С. Тарих тадқиқотларининг методологияси ва замонавий усуллари.-Т.: “Баркамол файз медиа” нашриёти, 2018. 70-б.
- 5.Ўзбекистон ССР тарихи. 4-жилд.-Т.:“Фан”, 1971. 163-б.
6. Матниёзов М. Хоразм тарихи. 2-жилд. Урганч: Хоразм тахририят-нашр бўлими.1997, 173-174-б.
7. Хоразм ҳақиқати 1945-йил 31-август № 170 (4995). 2-бет
8. Хоразм ҳақиқати. 1946-йил 10-июл № 134 (5213). 1-бет
9. Хоразм ҳақиқати. 1946-йил 22-июл № 145 (5224). 2-бет
10. Xiva shahar davlat arxivi. 237 – fond. 1-ro’yhat, 29-yig’ma jild. 359-varaq
11. Xiva shahar davlat arxivi. 237 – fond. 1-ro’yhat, 29- yig’ma jild. 360-varaq
12. Xiva shahar davlat arxivi. 237 – fond, 1-ro’yhat, 30- yig’ma jild. 9-10-varaqlar
13. Xiva shahar davlat arxivi. 237 – fond, 1-ro’yhat, 30- yig’ma jild. 66-varaq
14. Xiva shahar davlat arxivi. 237 – fond, 1-ro’yhat, 20- yig’ma jild. 207-varaq